

Oudheidkamer Twente

't Inschrien

drieëndertigste jaargang nr. 2, april 2001

kwartaaluitgave van het

VAN DEINSE INSTITUUT

'T INSCHRIEN

VAN DEINSE INSTITUUT - TWENTSE ACADEMIE VOOR STREEKCULTUUR

*Een inschrien is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard.***Redactie:**

A.J. Bolusset-Brunt, Mirabeau/Delden

H. Hagens, Almelo

H.A. Kleerebezem, Borne

J.J.H. Meijer, Hengelo

A.L.A. Wevers, Hengelo

Eindredacteur:

M. Paskamp-van Santen, Mander

Administratie:

Van Deirse Instituut, Het Elderinkshuis

De Klomp 35, 7511 DG Enschede

Tel. 053-4334577, Telefax 053-4340744

Website: <http://www.obd.nl/deinse.htm>

Abonnementsprijs f 15,- per jaar

Losse nummers f 5,- (excl. verzendkosten)

Postrekening nr. 7460146

Rabobank Enschede rek nr. 31.67.32.311,

Giro Rabobank nr.90.20.08

t.n.v. penningmeester Van Deirse Instituut

INHOUD

- Januari 2001 *Thea Kroeze* 1
- Thema 2001 *Redactie* 2
- Uit het Elderinkshuis
Aukje Krommendijk 3
- Thema 2001
Historische werken in Twente
J.J.H. Meijer 7
- Een onbekend orgel van Elberink
H.C.J. Wullink 12
- Merk- en stoplappen in de collectie
van de Oudheidkamer Twente
(VDI) 1
M. Paskamp-van Santen 18
- De havezate Dubbelink
J.W. Hakstegen 22
- Bekende boeken uit de bibliotheek
van de Oudheidkamer Twente
(VDI) 1 *D. Taat* 29
- Lezingen 33
- Excursie *E. Jans* 35
- Boekennieuws
o.a. H. Scholtmeijer 36

Aanleveren kopij

Artikelen voor 't Inschrien (zo mogelijk)
aanleveren op **diskette met uitdraai**.

Redactieadres:

M. Paskamp-van Santen.

Vleerhoeksweg 13, 7663 TK Mander.

Tel. 0541-680470

Overname van de inhoud, in welke vorm dan ook,
is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming
van de redactie.

Grafische vormgeving & Druk: SOWECO Almelo.

[ISSN 0166-3984]

...uit het Elderinkshuis

Nieuwjaarsbijeenkomst

Op 25 januari 2001 hebben we onze inmiddels traditionele nieuwjaarsbijeenkomst voor leden en donateurs gehouden. Zo ziet u hoe soms in een relatief korte periode bepaalde activiteiten een traditie kunnen worden. Misschien hebben we wat aan deze wetenschap als we bezig zijn met de geschiedenis van de Twentse volkscultuur. De bijeenkomst werd gehouden in het HEIM in Hengelo. Het was behoorlijk druk; het is altijd leuk dan mensen tegen te komen die je al een hele poos niet gesproken hebt. Het is minder leuk omdat we dan officieel afscheid nemen van medewerkers die hun werkzaamheden voor het VDI om wat voor reden dan ook hebben beëindigd. Dit keer namen we afscheid van Zeno Kolks, Henk Zorn en Jan Hassink, met lovende woorden van de vice-voorzitter en een bloemetje namens het bestuur. Maar ik persoonlijk zal Jan Hassink zeer missen als coördinator van de bibliotheek omdat we in het verleden vaak samen doende waren activiteiten van collectie en bibliotheek waar mogelijk op elkaar af te stemmen. Gelukkig blijft hij nog een poosje als 'gewoon' vrijwilliger voor de bibliotheek van het VDI beschikbaar. Na het officiële deel van de avond werd een gedeelte van de film van Meyling gedraaid, dit keer de versie op video en met gesproken tekst. De beelden ontlokten veel nostalgische oh's en ah's aan de toeschouwers. Tot besluit een drankje en een babbeltje, zoals dat hoort.

Druk, druk en vol, overvol

Aan het begin van een jaar moet je je ook bezighouden met het jaarverslag van het vorige jaar. Want dat moet geschreven worden. Dan blader je terug in je oude agenda en je raadpleegt je geheugen. Je staat er versteld van wat er allemaal gebeurd en gedaan is. Het ontbreekt ons niet aan daadkracht, mag ik wel zeggen. Toegegeven, we gaan niet altijd als een speer, dat kan misschien ook niet in een organisatie als de onze. Maar er zijn momenten dat zich zoveel tegelijk aanbiedt dat je even niet weet wat je als eerste moet doen. Een paar weken geleden liepen we letterlijk tegen de grenzen van onze mogelijkheden op. Er moest een nieuwe computer geïnstalleerd worden voor de financiële administratie. Maar waar moest die staan, er was nergens meer plaats. Dan maar naar boven, naar de kaartenkamer, hoewel daar volgens een strakke

BIJ DE OMSLAG: *Badkuip/douche op Twickel*
Foto: H.A. Kleerebezem 1980

weekindeling (vanwege de beschikbare ruimte) al aan drie deelcollecties gewerkt wordt. Dus verdween Ben Loohuis met zijn ziel en zijn computer onder de arm weer naar beneden en creëerde een werkplekje in de hoek van de koffiekamer. Niet ideaal maar het kan niet anders.

Samenwerking met Museum Buurtspoorweg te Haaksbergen

Begrenzing van je mogelijkheden betekent ook begrenzing van je groei. Maar wanneer je een instituut als het VDI overeind wilt houden, moet je het juist zoeken in schaalvergroting. Je moet naast het fundament van de bestaande activiteiten op zoek naar nieuwe. Stilstand is achteruitgang, dat geldt ook voor ons. Nieuwe activiteiten vragen extra ruimte, extra mensen en meer geldelijke middelen die op den duur meer inkomsten en meer bekendheid moeten genereren. Ik heb geen verstand van economie, maar tot zover denk ik dat het allemaal wel klopt. Schaalvergroting kunnen we niet in ons eentje realiseren, daarvoor hebben we gewoon de middelen niet. Dus moeten we het zoeken in samenwerking met andere organisaties, zonder daarbij de eigen identiteit te verliezen. Iets dergelijks stond ons voor ogen bij de plannen m.b.t. het Environ, het geplande nieuwe museum voor natuur en cultuur in Twente. Het VDI is daarin beoogd participant, naast Museum Jannink en het Natuurmuseum in Enschede. Met z'n drieën hadden we daarin een prachtig totaalbeeld kunnen geven van de historie van Twente, in al haar facetten. Ik zeg 'hadden', want nu de politieke besluitvorming rondom het nieuwe museum voor het VDI onverantwoord lang op zich laat wachten, worden we gedwongen verder om ons heen te kijken. We moeten daarin een eigen koers bepalen, onafhankelijk van mee- of tegenwerking van de gemeente Enschede. Inmiddels lijkt het erop dat we een ideale partner hebben gevonden in de MBS, Museum Buurt Spoorweg in Haaksbergen. Zoals u vast wel weet rijdt de MBS een paar keer per week met haar stoomtreinen naar Boekelo en weer terug. Dat trekt jaarlijks vele duizenden bezoekers. Die komen dan veel te weten over de stoomtreinen zelf en maar heel weinig over het Twentse leven in de tijd dat de treinen als regulier vervoermiddel gebruikt werden, zeg maar de tweede helft van de 19de eeuw. Het VDI kan als geen ander instituut dat heen en weer rijden plaatsen in een veel breder kader, n.l. dat van de cultuurhistorie van Twente. Want wie waren vroeger de reizigers met de trein, hoe woonden ze, waar werkten ze, hoe waren hun sociale omstandigheden, hoe zag hun kleding eruit en wat aten en dronken ze? Hoe is de ontwikkeling van het Twentse landschap geweest en wat heeft dat landschap aan archeologische vondsten opgeleverd? Hoe heeft de plattelandsbouwkunde zich ontwikkeld tot wat we nu typisch Twents noemen? En de taal, het dialect, hoe heeft dat zich ontwikkeld? Allemaal vragen waarop het VDI antwoord kan geven middels geschreven informatie, documentatie, (thema)exposities en cultuurevenementen. We zijn voorzichtig in overleg gegaan met de MBS. En wat bleek, we kwamen als geroepen! De Haaksbergse wethouder van cultuur noemde het een 'natuurlijk'

moment, de eerste keer dat we hem onze plannen voorlegden, want de MBS heeft al lang door dat de bezoekers meer willen dan alleen heen en weer rijden. Vervolgens hebben we onze plannen tot samenwerking opgeschreven in een concept, getiteld 'Een cultuurhistorische belevenis in Twente'. En omdat geschreven concepten nu eenmaal de neiging hebben vooral niet gelezen te worden, zijn we van plan de komende zomer een aantal activiteiten te ondernemen op en rond het spoor Haaksbergen/Boekelo. Waaronder een expositie van het VDI in het station van de MBS in Haaksbergen zodat we kunnen laten zien waar de winst zit in onze samenwerking. Leuk detail van het hele plan is dat we aan de andere kant van de lijn, in Boekelo dus, toch weer een beetje in de gemeente Enschede actief blijven.

VDI bestuurlijk

Bestuurlijk gezien heeft het VDI inmiddels de zaak rond, met uitzondering van een secretaris. Elke portefeuille heeft nu twee bestuursleden. Op 22 januari 2001 werd de werkgroep streekcultuur officieel geïnstalleerd, de meeste disciplines van het VDI zijn daarin vertegenwoordigd. De leden gaan eerst aan de slag met het formuleren van de doelstelling en het opstellen van een beleidsplan. Daarna zult u ongetwijfeld van ze horen. Waar het nog aan ontbreekt op het VDI is een clubje mensen dat goed ingevoerd is in het Twentse bedrijfsleven en daarmee sponsorgelden zou kunnen binnenhalen. Maar inmiddels heeft zich iemand aangemeld die dié kar wel voor ons wil trekken; we hebben daar veel verwachtingen van.

In juni 2001 bestaat het VDI 5 jaar. Een eerste lustrum, zullen we maar zeggen. Ter gelegenheid daarvan ben ik van plan voor 't Inschrien uitgebreid in gesprek te gaan met de directeur, Thea Kroese. We zullen het dan hebben over het reilen en zeilen van het VDI in verleden, heden en vooral de toekomst.

Presentatie biografie Jan Jans

Op 1 februari 2001 werd het boek 'Jan Jans Leven en Werk' - geschreven door drs. F.G.H. Löwik en uitgegeven door het VDI - gepresenteerd in het gemeentehuis van Almelo. Onder de vele aanwezigen bevonden zich de graaf, de burgemeester en de wethouder van Cultuur van Almelo. Het gezelschap kreeg uitgebreid de gelegenheid de originele tekeningen van Jans uit de prentencollectie en archiefmateriaal van het VDI te bekijken. De presentatie was een goed voorbeeld van hoe andere afdelingen (collectie en bibliotheek) de uitgeverscommissie kunnen ondersteunen bij haar activiteiten.

Restauratie trouwkostuum

In het vorige nummer van 't Inschrien schreef ik over de restauratie van het trouwkostuum uit Usselo. De verwachting was dat het kostuum in april klaar zou zijn. Begin februari kregen we echter bericht dat het al zover was en dat we het weer op konden

halen. Op 20 februari reisden we dus af naar restauratie-atelier De Tiendschuur in Tilburg waarbij me opviel dat het toch wel een heel eind rijden is vanaf Enschede. Gelukkig had ik een goede chauffeur die op de terugweg extra voorzichtig de hobbels in en de files op de weg nam vanwege de kostbare lading achterin de auto. Maar het was de moeite waard, het kostuum ziet er prachtig uit; de zwarte stof glanst je tegemoet en je ziet weer alle mooie en rijke details. Als je zoiets moois ziet, word je helemaal enthousiast en weet je weer waarom je het allemaal doet. Ik ga Riet Luiten vragen een stukje te schrijven over bruidskleding in onze collectie en over deze in het bijzonder. Ik hoop dat we op korte termijn een plek vinden waar we het kostuum aan belangstellenden kunnen laten zien, samen met de gerestaureerde 'Brulfteneugers', het beroemde schilderij van L.J. Bruna dat we inmiddels ook weer terug hebben.

Sponsors gezocht

Maar ik heb nog meer pijlen op m'n boog. Begin januari 2001 hebben we een offerte laten maken voor restauratie/conservering van drie kabinetten die van ellende bijna uit elkaar vallen. Dat resulteerde in een bedrag van f 16.000,- te samen. Dat hebben we natuurlijk niet, dus we moeten weer op zoek naar sponsors. Als u zich aangesproken voelt dan mag u ook een deel(tje) van het bedrag voor uw rekening nemen of ben ik nu erg brutaal? U moet maar denken, het is voor een goed doel n.l. dat een Twentse kast uit 1750 over honderd jaar nog in goede staat en presentabel is. Want daar gaat het natuurlijk om: de plicht om het verleden te behouden voor de toekomst.

Gerrit Kraa bouwt consulentschap af

Het zal inmiddels wel bekend zijn dat dialectconsulent Gerrit Kraa zijn werkzaamheden aan het afbouwen is. Helaas, maar het is niet anders. In komende Inschriens zal hij geen verslag meer doen van activiteiten op dialectgebied. Vriendelijk verzoek aan mij of ik dat in het vervolg mee wil nemen in deze rubriek.

Aukje Krommendijk

HISTORISCH CENTRUM OVERIJSEL - Eikenstraat 20, 8021 WX Zwolle

Het Rijksarchief in Overijssel en het Gemeentearchief Zwolle hebben zich officieel per 15 maart 2001 verenigd tot het Historisch Centrum Overijssel. Een nieuwe, krachtige instelling die tot doel heeft "nog meer 'leven' te halen uit het rijke cultuurhistorische erfgoed van stad en regio" van deze provincie. Het Centrum heeft vanaf die datum een eigen huisstijl. (Dir. drs. B. Looper) Voor alle actuele informatie: tel. 038 4266333 / E-mail: info@hcov.nl of

www.historischcentrumoverijssel.nl

STREEKTAAL-NIEJS

Het eerste kwartaal van 2001 zit der op, as het Inschrien oetkeump. Vuur het streektaal-gedoo ne drokke tied, met de moand meart as dialectmoand:

- Tien gastlessen op de Pedagogische Academie Edith Stein. Het is onmuendig belangriek dat ne PA noastreeft dat de studeanten zich verdeept in de streekcultuur. Woer a-j ook begint as docent: in dee regio mu-j de streek as startpeunt van het oonderwies zeen.

Ook de streektaal. Een antal leu hebt dat doar oet edreagen:

Thea Kroese, André Hottenhuis, Gerrit Dannenberg, Monique Sleiderink en oondergetekende. Viej hebt het allemoale as positief ervaren en ook as good begin van vearder oawerleg.

- De redactie van het tiedschrift VERDAN is gangs met het kommende nummer, en ook doar möait zich diverse medewerkers van het VDI met.
- Het TV-programma 'Kieken wa-j zegt' keump der wier an, nen vuurfilm en ieder bod dubbele oetzendingen vuur Kop, Salland en Twente. Mooi, dat 'n neurochirurg Van der Aa, geboren in Albergen, het Twentse verhaal wol vuurleazen. Hee ervaart in 't zekenhoes hoevölle plezeer a-j der van hebt a-j plat köant.
- Jipke en Jannöaken in 32 verschillende Twentse dialecten zorgden ook vuur de neurige bedriewigheaid. Leu anzeuken vuur 't vertalen, leu vroagen vuur de correctie, leu vuur het vuurleazen en wichter vuur het oetspöllen op TV, oawerleg tusken Querido en VDI vuur de PR; viej hebt het ervaren as een mooi project. Jipken en Jannöaken is prachtig dialectmateriaal vuur de scholen én prachtig opvoedingsmateriaal in de tweetalige gezinnen.
- In Ootmarsum was der nen Kreenkoawend met inbrenge van de Groafschupper Platproaters; in diverse koarken in Twente was der nen dialectdienst.
- Op 9 meart was der nen oawend van Twentaal in het Theaterhotel. Het VDI hef tehope met De Twentsche Courant/Tubantia nen tweejaarlijksen Taalpries Twente in esteald, ne instantie of ne persoon krig dan een mooi beeldje van mevrouw Schildkamp oet Weersel en een bedrag van f 2500,—; ne jury o.l.v. borgemeester Kobes oet Wierden bepaalt wee de pries krig en viej zeent der allemoale gleujnig blij met dat André Hottenhuis as eerste dee pries ekregen hef. Op dissen oawend is oetvoerig verteald woerumme André dee pries kreeg, vanof disse stea wi-k der geane an too vogen dat André (en eeag Han al neet meender!) ook heel völle dut vuur het VDI en allenig doarumme moch hee dee pries al wal hebben. Viej gunt het um oet het deepst van oons harte!
- Doar zeent neg nen bessen plear aandere activiteiten. Doar is ook één probleem: Viej köant pas begin 2002 wier nen completeen consultant anstellen, as de Provincie wier het greune lech gef vuur ne nije periode van 3 of 4 joar.

TENTOONSTELLING

TWICKEL VIERT VAN WASSENAER JUBILEUM

De familie Van Wassenaer is één van de oudste nu nog bestaande adellijke geslachten in ons land. De oudste vermelding van een Van Wassenaer dateert uit 1200. Twee familietakken leven nog voort, namelijk de takken Van Wassenaer van Catwijck en Van Wassenaer van Nederhemert. Deze families hebben het initiatief genomen voor een jubileumtentoonstelling in Den Haag, die deze winter heeft plaatsgevonden, en het uitbrengen van een jubileumboek onder de titel 'Herren van stand Van Wassenaar 1200 - 2000. Achthonderd jaar Nederlandse adelsgeschiedenis'. Dit boek verschijnt in de maand april van dit jaar en zal daarna op Twickel te koop zijn.

Aansluitend hebben de Stichting Twickel en de Stichting Duivenvoorde openstellingen georganiseerd van de kastelen Twickel en Duivenvoorde bij Voorschoten in Zuid-Holland. Beide kastelen zijn lange tijd in het bezit geweest van leden van de familie Van Wassenaer. Op Duivenvoorde vinden speciale rondleidingen plaats in de maanden mei tot en met september 2001.

Nadere informatie over het boek en de speciale rondleidingen op Duivenvoorde is te vinden op de web-site: **www.wassenaer.nl**. De openstelling van kasteel Twickel vindt plaats door middel van speciale rondleidingen. De rondleidingen op Twickel maken deel uit van een arrangement. Dit arrangement bestaat uit de rondleiding door het huis, toegang tot de tuinen, een kopje thee of koffie in het koetshuis, een dia-klankbeeld, en een catalogus en wandelroudekaart. De prijs van het arrangement bedraagt f 35,—.

De arrangementen kunnen worden gereserveerd voor de maanden mei en juni 2001. Er zijn drie vastgestelde tijden waarop de kasteelrondleidingen beginnen en daaromheen kunt u de volgorde van uw eigen programma samenstellen met de verschillende onderdelen van het arrangement.

Doar he-w wal alle hoppe op mear het steet neet zwart op wit. Vandoar dat der per begin 2001 ginnen niejen consulent kon worden beneumd; vandoar da-w oons dit joar mut reddden met ne beperktere taakumvang. Dat betekent da-w de prioriteit mut leggen bie het verdan verkennen van nieje terreinen woer de streektaal nog wat mear andach mut krieggen. Vandoar da-w hier en doar mut schrappen. Vandoar da-w het mut hebben van zovölle meugelijk vriejwilligers. A-j der nog ene weet of da-j zelf... Goodgoan!

Gerrit Kraa

De tijden van de kasteelrondleidingen zijn 11.00 uur, 13.30 uur en 15.00 uur van dinsdag tot en met zaterdag (uitgezonderd Hemelvaartsdag).

Groepen vanaf 30 personen ontvangen f 5,00 reductie p.p. Voor f 15,00 is een picknicklunch verkrijgbaar. Reserveringen kunnen geboekt worden bij het informatiepunt van de Stichting Twickel, tel. 074 - 376 10 20 fax 074 376 4691.

*De bibliotheek in kasteel Twickel, pen- en potloodtekening
Françoise van Lynden, 1993 Foto: J. Mulder, Enschede.*

2000 - JAAR VAN HET WATER

VORSTELIJK SANITAIR IN TWICKEL

H. A. Kleerebezem

Inleiding

Door de eeuwen heen speelde de waterhuishouding een belangrijke rol in het dagelijkse leven van onze voorouders. Met name de sanitaire voorzieningen bepaalden in hoge mate hun welzijn. De sanitaire voorzieningen, zoals waterclosets, urinoirs, badkuipen, vaste wastafels, gootstenen en handfontein, vormen heden ten dage - voor het opvangen van afvalstoffen en afvalwater- een wezenlijk uitgangspunt bij het ontwerpen van badkamers, toiletten en keukens. In dit thema-artikel over water wordt een tip van de sluier opgelicht van het 'vorstelijk sanitair' in Twickel aangebracht in de periode midden negentiende eeuw tot aan het begin van het interbellum.

Baden in de oudheid

Ongeveer 3000 jaar voor Christus ontstond in het oude Mesopotamië, het tweestromenland tussen de Eufraat en de Tigris, een cultuur waarin de lichaamshygiëne en religieuze onderdompeling een belangrijke rol speelde. Het baden door 'het gemene volk' aldaar, gebeurde veelal in rivieren en poelen. Vijfhonderd jaar later (2500 voor Christus) vermeldt een schriftgeleerde dat er in de tempels bij Gizeh, in Egypte, badgelegenheden met watertoevoerleidingen waren. De Grieken bouwden voort op deze Oosterse culturen en kenden, mede door de aanwezigheid van vele riviertjes en zeeën, al vroeg het genot van baden.¹

Om na een wedstrijd het lichaam af te kunnen koelen en te reinigen werden er naast de sportarena's baden aangelegd. Sommige waren zo groot dat men er in kon zwemmen. Toen de Romeinen omstreeks 312-305 voor Christus, onder Appius Claudius, de eerste grote waterleiding (aquaduct) aanlegden, was dit de start van een ingenieuze waterhuishouding waarin de sanitaire voorzieningen zich revolutionair konden ontwikkelen. In 79 voor Christus waren er in Pompeï al drie openbare thermen (badgebouwen met warmwatervoorziening). Veel thermen met de daarbij behorende aquaducten werden in de loop der tijden door rondtrekkende 'barbaren' verwoest. Na de val van het Romeinse Rijk 'verwaterde' de kennis van deze voorzieningen. De kruisvaarders, die terugkeerden van hun tochten, hadden het Turkse stoombad leren waarderen en weldra werden deze baden ook binnen hun huizen geplaatst. Oude documenten uit de Middeleeuwen maken melding van eenvoudige sanitaire voorzieningen in grote huizen, kloosters en kastelen:

"De toiletten werden vaak ingebouwd in dikke muren en nissen. Het was er vochtig, het tochte en de hygiëne liet veel te wensen over. De toiletten werden vaak tegen een

schoorsteen aangebouwd, zodat de warmteoverdracht voor enig comfort zorgde. Om het zitten op het toilet aangenamer te maken werd de bovenkant van de schacht met hout afgewerkt. Het natuurlijke 'rioleringsstelsel' waren de beken en rivieren".² Pas in de 18de eeuw worden in Frankrijk de toiletten gemaakt met een metalen pot met lood of marmer als bescherming. Voor de persoonlijke hygiëne was men voornamelijk nog aangewezen op de pomp.

Geleidelijk aan kwamen badkamers in zwang. De industriële revolutie was mede debet aan de ingrijpende veranderingen op sanitair gebied. Engeland liep daarbij ten opzichte van de andere Europese landen voorop. De Engelsman George Jennings won met zijn nieuwe toiletgroep in 1884 de 'Gold Medal Award' op de 'Health Exhibition' in Londen. Jennings was in Engeland toonaangevend in het ontwerpen en uitvoeren van zeer luxe badkamers en toiletten.

Twickels sanitair

Baron Jacob Derk Carel van Heeckeren (1809-1875) werd, door zijn huwelijk in 1831 met Marie Cornélie van Wassenaer Obdam (1799-1850), heer van Twickel. Voordat hij in 1845 opdracht gaf aan de Engelse architect Robert Hesketh om Twickel ingrijpend te veranderen, bezocht hij samen met rentmeester J. de Lorraine Holling en de

Reservoir op zolder zuidkant, opname 1977

architect vele landhuizen en kastelen in de omgeving van Londen. Het bezoek aan Hampton Court Palace had, volgens overlevering, diepe indruk op de baron gemaakt.³ Hesketh stond erom bekend dat hij in zijn ontwerpen de modernste technieken voor optimaal woongenot integreerde. Tussen 1845 en 1848 werd er aan de noordkant van het kasteel een ranke toren als woongedeelte gebouwd. De bescheiden (drink) waterverdeling van voor 1760 werd aangepast, maar de houten waterbak op de zolder werd nog niet vervangen.⁴ Wanneer Rodolphe Frédéric van Heeckeren van Wassenauer (1858-1936) na het overlijden van zijn broer George⁵ in 1883 heer van Twickel wordt, voltrekt zich op Twickel een ware industriële revolutie. Het boren naar zuiver drinkwater in het park (1886-1887), de bouw van de watertoren, ingrijpende verbouwingen met toepassing van de laatste snufjes der techniek uit Engeland, is het credo tot in de jaren twintig van de 20ste eeuw.⁶ Omstreeks 1885 wordt een groot ijzeren waterreservoir, met een inhoud van circa 23.000 liter, op de zolder naast de zuidtoren geplaatst. Op de zolder in de noordtoren komt een klein ijzeren waterreservoir met een inhoud van circa 3500 liter. Beide reservoirs zijn nog aanwezig. In deze periode krijgt voornoemde George Jennings opdracht om het kasteel te voorzien van moderne badkamers en sanitair. De bijbehorende 'Hot Water Tank' met een inhoud van 1350 liter plaatst men in de schaduw van het grote waterreservoir. Gelijktijdig wordt er een uitgebreide centrale water verwarming in het huis geïnstalleerd.⁷

Toiletspot, opname 1980

Badkamers

Begin juni 1885 komen Engelse werklieden naar Twickel om het koud- en warmwaterleidingnet aan te leggen. In februari 1886 worden badkamers ingericht op de begane grond (noordzijde), de eerste verdieping (noordzijde) en op de eerste verdieping van de zuidvleugel. Elke badkamer wordt voorzien van een bad met aan de zijkant de geïntegreerde douche, een kaptafel, een wastafel en een toilet. De wastafel wordt geleverd door onderaannemer Davis Bennett & Co. uit Londen. Alle onderdelen worden 'vorstelijk' met mahonyhouten randen en palissander panelen afgewerkt. De vloer en het plafond van de badkamers worden voorzien van parket en de muren van blauw/witte tegels. De wastafel (f 400,-) is voorzien van twee kranen voor koud en warm water. Bij de badkuip/douche (f 750,-) kan het water uit verschillende richtingen komen door middel van grote- en kleine gaatjes, gleuven, een kraan en de douchekop. De functie-aanduiding op de acht kranen en de uittrekbare knop voor waterafvoer aan de zijkant van de douche zijn, van boven naar beneden:

1. Hot (heet water)
2. Shower (douchekop/stortbad)
3. Douce (de tegenwoordige spaarkop)
4. Spray (nevelsproeien)
5. Wave (golfslag)
6. Plunge (water in het bad)
7. Sitz (voor het nemen van een zitbad).
8. Cold (koud water).
9. Waste (afvoer).

Op de kranen 1 en 2 staat ook nog de firma naam: 'Davis & Bennett engineers Westminster S.W'.

Zo zijn er vele mogelijkheden om 'vorstelijk' te kunnen baden:

Douchen kan met koud water (kraan 8), met heet water (kraan 1) in combinatie met de kranen 2, 3 en 4.

Voor het baden in de kuip zijn, naast warm water (kraan 1) of koud water (kraan 8), de combinaties mogelijk met de kranen 5, 6 en 7.

Na het baden of tijdens het douchen wordt het water weggespoeld door het uittrekken van knop 9.

Op 28 oktober 1887 ontvangt Baron R.F. van Heeckeren van Wassenaer van Jennings een rekening voor bovengenoemde levering en uitvoering van totaal 1591 Engelse ponden en 18 shilling, ruim f 30.000,- in die tijd.

Dan volgt er een bouwpauze op het landgoed Twickel. Die is echter van korte duur want het volgende ‘waterproject’ kondigt zich aan: het bouwen van een watertoren, aanpassing van het buizenet en het aanbrengen van een bluswatervoorziening binnen het kasteel.⁷ Rentmeester W.J. Bitter gaat met de baron op 3 juni 1891 naar Londen om samen met George Jennings en Davis Bennett enkele watervoorzieningen te bekijken in diverse ‘manor houses’. Jennings schrijft op 17 mei 1891 aan W.J. Bitter: *“It will give me great pleasure if I can be of any assistance to you in the matter of the water-supply at Twickel. And I shall be happy to show you similar work executed by me in*

Urinoir, opname 1980

different parts of the country”. Op 31 december 1894 schrijft rentmeester W.J. Bitter een brief aan George Jennings waarin hij zijn volle tevredenheid uit over de perfecte uitvoering van de sanitaire voorzieningen in Twickel: *“ I am glad I can tell you, that all your works at Twickel prove to be made perfectly well; for they are in perfect order”*. Bitter eindigt met: *“The watertower is now finished and we have now plenty of water!”*. De werkzaamheden zijn dus perfect verlopen. De watertoren is in gebruik genomen en verzorgt ‘plenty’ water.

Nog één periode komen Jennings' medewerkers naar Twickel. Eind 1920 wordt op de tweede verdieping een eenvoudige badkamer ingericht (het ligbad kost f 140,-) voor het personeel. In januari 1921 wordt op de begane grond, in de hoek van de zuidvleugel en de benedengalerij, nog een zeer luxe toiletgroep aangebracht (voor ruim f 5000,-). Het urinoir (16" blue & cold decorated tip-up lavatory basin), watercloset (perfect w.c. basin) en wastafel worden weer in stijl met mahoniehouten randen en palissander panelen afgewerkt.

Gelukkig is veel van deze vorstelijke voorzieningen bewaard gebleven. Bij de spaarzame rondleidingen door het kasteel laat men de bezoekers met enige trots ook een kijkje nemen in zo'n prachtige badkamer.

Geraadpleegd:

De inventaris van het huisarchief Twickel deel 2 de stukken:

TW 2811. TW 2812 de delen 4, 9 en 22. TW 2828.

De bouwkundige tekeningen van de Noordtoren.

Onderzoek van de waterleidinginstallatie van het kasteel te Delden door de Waterleiding Maatschappij "Overijssel" in maart 1980.

Noten:

1. De Griekse geschiedschrijver Herodotus (geboren omstreeks 484 voor Christus) maakt, na zijn vele reizen door Egypte en Perzië, al melding van de symbolische reiniging door middel van een bad bij de 'hogere lagen'.
2. Wim Parent, 'Sanitair, een historisch overzicht', (Delft, 1987)
3. Het vroegere paleis van Hendrik VIII aan de Theems (zuid/west Londen) is omgeven door een prachtig park met één van de beroemdste doolhoven van Engeland.
4. In de Rentmeestersinstructie uit 1760 (TW 2524) staat onder cap. 5 'Raekende het opsicht over het huis, de huishoudinge, en den aenkleeve van dien' in artikel 19 het volgende: 'De waterbak op de zolder moet wel besorgt worden tegens leecagie of ander ongemak; de gooten waardoor het water, in en uit loopt, en in tijd van vorst, het ijs dagelijks daer uit weg geruimt'.
5. Na het overlijden van zijn vader Jacob Derk Carel in 1875, was George heer van Twickel geworden.
6. Helmig Kleerebezem, 'Van Boortoren tot Watertoren', in: Jaarboek Twente 1980, p. 140 tot 144. Helmig Kleerebezem, 'Er was eens een Twickelwasserij', in: Jaarboek Twente 1988. p. 97 tot 107.
7. Bestekvoorwaarden, tekeningen en technische gegevens zijn tot op heden nog niet gevonden.
8. Helmig Kleerebezem en Maarten Hermanussen, 'Twickelse brandweer koploper bij modernisering', in: Twickelblad nr. 2, 1995 p. 14 tot 18. en Maarten Hermanussen.

OUD PAPIERMOLENGEBOUW BEDREIGD

H. Hagens

Er is in Twentse molenkringen nogal wat onrust ontstaan door een bericht in de Twentsche Courant Tubantia van 11 januari 2001 met de titel 'Monument Uelserdijk mag niet weg'. Het bericht betreft een voormalige papiermolen, gelegen ten noorden van Ootmarsum, in de buurtschap Oudootmarsum. Het gebouw behoort tot het landgoed Springendal en is bezit van Staatsbosbeheer. Deze instantie wil, wellicht in het kader van de alom beleden 'hernaturering' van ons land, de beek, waarop deze molen eens draaide, in de oude, "oorspronkelijke" staat herstellen, compleet met overstromingen en al.

Nu is de aanwezigheid van een watermolen op deze plek al zeker 300 jaren een feit, als het niet langer is. Het was een volmolen, toebehorende aan de Hof te Ootmarsum. Een verkoop uit 1700 vermeldt, dat de vier dochters van de verkoopster van de hof en toebehoren, de weduwe van de hofmeijer van Ootmarsum, hun levenlang het vruchtgebruik behielden van de 'Vulle Muele', die dus zeker veel ouder moet zijn geweest. Veertien jaren later werd de 'Volle Meulle' verkocht aan Vrijheer van Heiden, heer van het Huis te Ootmarsum. Deze heeft er al spoedig, zeker vóór 1723, een papiermolen van laten maken. Enige tijd later werd ernaast, even beneden de bestaande een tweede molen gebouwd, aangeduid als Nieuwe Molen. Verder is in de archivalia steeds sprake van 'papiermolens' en op de topografische kaart van Hottinger (1783) staan ze beide aangegeven. Op de kadasterkaart van plm. 1825 staat alleen nog de bovenste van de twee. Tevens bezat de eigenaar van het Huis nog een papiermolen, verder stroomafwaarts aan dezelfde beek, wel aangeduid als 'de grote papiermolen op het Springendal', die gebouwd moet zijn kort na de ombouw van de molen aan de Ulserdiek. In 1811 werden de goederen van het Huis te Ootmarsum geveild en kwamen de papiermolens in bezit van de Ootmarsumse burgemeester Bernard Cramer, die ook al de twee papiermolens in Mander onder Tubbergen bezat.

Tot 1884 is de papiermolen in bedrijf geweest, vanaf 1868 alleen nog voor het malen van papierstof. In de stroomafwaarts liggende grote papiermolen op het Springendal werd in dat jaar een langzeefmachine geplaatst.

Een bericht in de Enschedesche Courant van 26-8-1868 luidt: "De hier (=in Ootmarsum) gevestigde papierfabriek zal eene aanmerkelijke verandering ondergaan. Het geheel is thans volgens Beijersche constructie ingerigt, met dit onderscheid dat de machine daar door stoom, hier door water gedreven wordt. De voordeelen zijn dat men thans allerlei soort papier vervaardigen kan, minder arbeidskracht noodig heeft en den prijs van het fabriekaart verminderen kan".

De in de andere molens vervaardigde papierstof kon nu geheel op deze machine worden verwerkt.

In 1884 kwam aan dit alles een eind. Het gehele 'Cramerconcern' verhuisde, met personeel en al, naar Wapenveld bij Hattem op de Veluwe. De 'grote molen' werd wasserij en bleef dat tot vandaag toe. Bij het gebouw aan de Ulserdiek bleef veel apparatuur liggen. Het lag er nog toen omstreeks 1900 de Ruinense familie Toet er ging wonen, zoals hamerbakken, kamraderen en resten van het stuwwerk. De eigenlijke papiermolen bevond zich in een achter uit stekende vleugel van het gebouw. Daarvan werd na de onttakeling een 'gebond' of travee afgebroken, wat aan de buitenkant van de gebintconstructie nog af te lezen is. Verder is het gebouw onveranderd blijven bestaan, wordt nog steeds bewoond en is 'rijksmonument'.

Wat het geheel zo bijzonder maakt, is de 'Veluwse' aanleg van de molenbeek. Op enige afstand westelijk ligt het erve Meerbekke, waarbij eveneens tot 1884 een watermolen stond. Vanaf deze molen stroomde de beek oostwaarts langs de zuidelijke dalrand om vervolgens over een afstand van ongeveer 250 meter te worden opgeleid en via een dam of aquaduct te molen aan de Ulserdiek te bereiken. Precies bij deze molen maakt de beekopleiding een rechte hoek naar rechts en eindigt abrupt bij de molen zelf. Van hieruit heeft dan de molengoot het water op het rad geleid. Als zodanig is deze toestand voor Twente **uniek**.

Blijkens een beschrijving van de ingenieurs Staring en Stieltjes in 1847 had dit bovenslagrad een middellijn van 3 ellen (lees: 3 meter). De dam is op het eind zo'n 2½ meter hoog. Na het beëindigen van de molenactiviteiten is er natuurlijk van alles gewijzigd aan de waterlopen. De spaarvijver, die blijkens de kadasterkaart boven de molen lag, is verdwenen. De beek stroomt ook niet meer over de dam maar in de (oorspronkelijke?) iets zuidelijker lopende bedding regelrecht naar de wasserij. Een en ander zal mede tot gevolg hebben gehad, dat het met de waterafvoer niet meer zo gesteld was als vanouds. De klachten over drassigheid en overstromingen moeten welhaast van na de molenperiode dateren. Terugbrengen in 'oorspronkelijke' staat lijkt dan ook meer een illusie, waarbij men zich kan afvragen, of er na al die eeuwen nog iemand is, die die 'oorspronkelijke' toestand kan aanduiden.

Zaak is, te streven naar restauratie van de molen en molenlopen, eventueel met herstel van de bovenliggende stuw- of spaarvijver. Het zou een erkenning zijn van de eeuwenlange menselijke invloed en activiteit in dit gebied en daarmee van het grote historische belang. Het is te hopen dat zoveel mogelijk instanties op het gebied van behoud van cultuurmonumenten en met name molens, zich samen sterk maken voor het behoud van dit unieke monument. En evengoed: **cultuurmonumenten** moeten bij natuurbeherende instanties toch ook in goede handen zijn. Of hoort de mens daar niet meer bij??

Literatuur:

H. Hagens, 'Molens, Mulders, Meesters', Hengelo 1979, pag. 385-390

Idem, Papiermolens in het Springendal; in: 'Jaarboek Twente 1965'

HET G.J. VAN HEEKPARK TE ENSCHEDE

Ansichtkaart uit de collectie van J. Sybrandi

In 1918 schonken de erven Gerrit Jan van Heek een park aan de gemeente Enschede. Dit kreeg de naam van de goede gever en deze naam draagt het nog. Er waren een paar voorwaarden door de familie aan gesteld: het terrein moest altijd een parkachtig geheel blijven met mogelijkheden voor sport en voor een speeltuin. Van dit laatste geeft deze ansichtkaart een beeld. We zien kinderen voorzichtig pootje baden in het pierebadje. Parkwachter Florijn hield er toezicht en als er kinderen van de uloschool het park inkwamen en ze zagen Florijn, dat zetten ze het op een lopen. Helaas is van het speeltuintje niet veel meer over. Het lag ook in een besloten hoekje van het park en dat had aantrekkingskracht op bepaalde figuren. Momenteel zijn er prachtige jeu de boulesbanen en is het terrein open en geëgaliseerd.

J.S.

PREHISTORISCHE AKKERS (CELTIC FIELDS) IN TWENTE

S.W. Jager & A.D. Verlinde

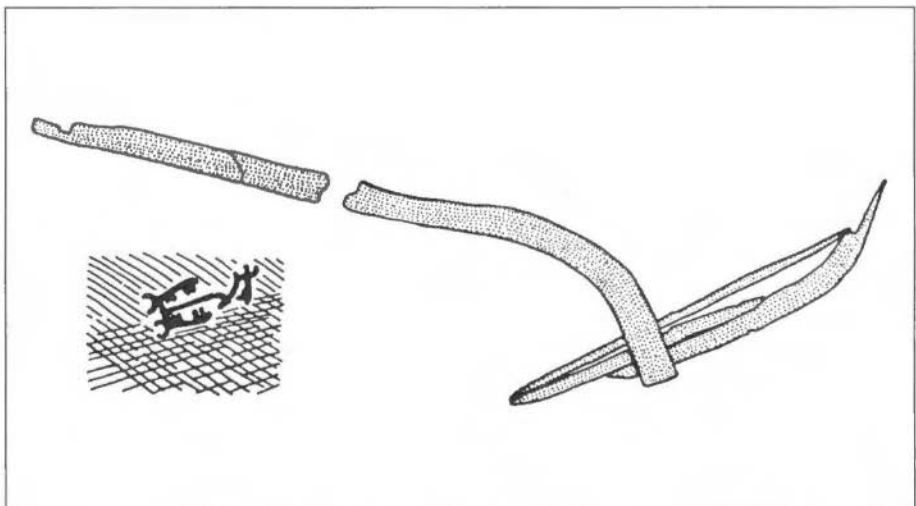
Inleiding

Twente en overigens het grootste deel van de provincie Overijssel bezit, zoals algemeen bekend is, een rijk en gevarieerd bodemarchief. Met deze term worden de zichtbare en onzichtbare (pre)historische waarden en overblijfselen in en van het landschap bedoeld. Het merendeel van die overblijfselen gaat schuil onder het maaiveld en komt alleen bij toeval (lees: bij aantastingen van het cultuurlandschap) aan het licht. Een ander deel manifesteert zich in het landschap en is dus zichtbaar aan het oppervlak. Tot deze laatste categorie behoren de talrijke grafheuvels in de provincie, maar bijvoorbeeld ook kasteelterreinen, landweren en de kerkheuvels in de omgeving van Staphorst. Samen vormen ze de bouwstenen van Overijssels verre en nabije verleden, al dan niet in combinatie met geschreven bronnen. Een groot aantal van die monumenten is in de afgelopen jaren gerestaureerd en beter zichtbaar gemaakt, zodat een groter publiek kennis kan nemen van de archeologische component in het landschap. Onlangs werd op een natuurterrein van de Stichting Landschap Overijssel bij Vasse (gem. Tubbergen) een ontdekking gedaan, die een belangrijke schakel toevoegt aan de bewoningsgeschiedenis van Overijssel, namelijk een in het landschap herkenbaar prehistorisch akkercomplex.

Prehistorische akkers

Met de komst van de eerste boeren in Zuid-Limburg, zo rond 5300 v.Chr., werd in Nederland de landbouw (akkerbouw en veeteelt) geïntroduceerd. Vanaf dat moment namen de hier rondzwervende jagers en verzamelaars geleidelijk elementen over van deze landbouwers. Zo begonnen ze op den duur ook akkerbouwtechnieken toe te passen, zoals het bewerken van de grond met een graafstok. Deze akkers, die overigens geen dagelijks onderhoud vergden, zullen niet veel groter zijn geweest dan onze tuinen. In een overgangperiode van meer dan 1500 jaar hebben deze 'jagers met akkers' hun bestaan steeds meer verruild voor dat van boer. Van de eerste 'echte' boeren in Noord- en Midden-Nederland kunnen we feitelijk pas spreken als de Trechterbekercultuur (3450-2850 v.Chr.) hier zijn intrede doet. Deze boeren kenden het gebruik van een simpele ploeg, het *eergetouw*, waarmee de bovengrond werd opengeritst. Vanaf dat moment zal de mens meer en meer zijn stempel op het landschap hebben gedrukt. Van al die akkers zijn overigens in het landschap weinig sporen bewaard gebleven. Dat komt niet alleen doordat ze slechts kort in gebruik zijn geweest en daarom relatief weinig grondsporen hebben nagelaten, maar ook doordat deze sporen, die zich veelal vlak onder het maaiveld bevinden, weer zijn uitgewist door latere bodemvorming. Het eerste houdt verband met een gebrekkig bemestings-

systeem of zelfs het geheel ontbreken ervan. Als men de akkers in een bepaalde periode al bemestte, kon dat gebeuren met humus, houtas of mest. Maar de eventuele toepassing van bemesting, die per cultuur en periode kan verschillen, is moeilijk vast te stellen. Zonder bemesting is een akker al snel uitgeput en moet dus elders een nieuwe akker worden aangelegd. Voor dit verschijnsel wordt vaak de Engelse term *shifting cultivation* gebruikt. Het is waarschijnlijk meer door deze extensieve akkerbouwmethode dan door de geleidelijk toenemende bevolking, dat het akkerareaal zo sterk is toegenomen ten koste van de bosbegroeiing. Aanvankelijk zal men bij het afbranden of kappen van bos voor de aanleg van akkers de boomstobben hebben laten zitten, omdat het verwijderen ervan nogal wat arbeid vergde en de noodzaak om ze te rooien ook niet direct aanwezig was. Dat veranderde met de introductie van het eergetouw, die het mogelijk maakte grotere oppervlakten systematisch te bewerken. Pas aan het eind van de IJzertijd werd er een soort ploeg ontwikkeld, waarmee de zode kon worden gekeerd. Het eergetouw en de keerploeg zijn eeuwenlang, waarschijnlijk tot in de Middeleeuwen, naast elkaar gebruikt. Zo werden bij een opgraving te Denekamp (1972) in 'normale' humeuze akkergrond van rond het begin van de jaartelling de krassporen van een eergetouw opgetekend, terwijl overstoven akkers (waar het eenvoudige eergetouw nauwelijks nog functioneel kan zijn geweest) hier waren geploegd met een soort keerploeg. Het voortbestaan van het eergetouw tot in de Middeleeuwen kan worden afgeleid van het woordgebruik in die tijd in tenminste de Deense, Engelse en Nederlandse taal.

Eergetouw uit Denemarken.

Op de inzet staat een ploegschede in een rotstekening verbeeld.

Celtic fields

Allereerst is een toelichting op deze term hier op zijn plaats. De Engelse benaming (spreek uit als keltik fields) suggereert ten onrechte een verband met de Kelten. Net als diverse andere naamgevingen, zoals strijdhamers en donderbeitels, is deze term geïntroduceerd in een tijd dat er nog weinig kennis voorhanden was van deze akkercomplexen. Er bestaat trouwens ook een Nederlandse term voor 'celtic fields', te weten 'raatakkers'. Maar deze term is nooit populair geworden en zij is feitelijk ook onjuist. Vandaar dat de Engelse aanduiding algemeen ingang heeft gevonden. Maar wat is nu eigenlijk een celtic field ? In de IJzertijd, vanaf omstreeks 800 v.Chr. maar mogelijk ook al eerder, richtten de boeren hun akkerland op de zandgronden veelal in door tijdens de ontginning, en naderhand bij de latere bewerking van het land, allereerst afval langs de rand van de akkers op walletjes te stapelen. Zo kon gaandeweg een aaneengesloten systeem van vierkante en rechthoekige veldjes met een doorsnede van 20-40 m ontstaan, die werden omsloten door lage wallen. Het geheel is vergelijkbaar met de velden van een dambord, maar dan wel van een reusachtig dambord, want sommige celtic fields beslaan een oppervlak van vele tientallen hectares. De omvang en vorm van de akkertjes zal ongetwijfeld hebben samengehangen met de wijze van grondbewerking. Dat geschiedde met een eergetouw, een voortgetrokken frame met een aangepunte stok en met een handvat, waarmee men de bovengrond kruiselings

Luchtfoto van een goed herkenbaar celtic field bij Lunteren, gem. Ede

openritste. Sommigen menen, dat het snijdend gedeelte van het eergetouw werd gevormd door een 'bijl' van (edelhert)gewei, die in dat geval functioneerde als eergetouwschaar. Het celtic field-systeem heeft zijn grootste bloei gekend in de IJzertijd (800 v.Chr.-0), terwijl het gebruik van veel van deze akkercomplexen doorloopt tot in de eerste eeuwen na het begin van de jaartelling. Het landbouwsysteem was in die tijd gebaseerd op wisselbouw, waarbij de veldjes afwisselend werden gebruikt om er gewassen te verbouwen (zoals emmertarwe, gerst en vlas), voor het weiden van vee en om er te wonen. De boerderijen maakten dus deel uit van het akkerareaal. Verondersteld wordt dat de wallen begroeid waren met een dichte vegetatie die naast een veekerende functie tevens dienst deden als windkering. Berekningen hebben aangetoond dat men bij het bewerken van de grond een vorm van bemesting moet hebben toegepast. Hierbij kan onder meer gedacht worden aan bosplaggen met een vruchtbare humuslaag. Recent onderzoek, uitgevoerd in het celtic field op het Noordsche Veld bij Zeijen, heeft uitgewezen dat de wallen hier hun omvang vooral te danken hebben aan inspanningen die de boeren er in de latere fasen van het gebruik hebben verricht. Dit wijst niet alleen op een intensivering van het grondgebruik, maar ook op een zwaardere bemesting van de veldjes. Bovendien werd vastgesteld, evenals op een enkele plaats in Duitsland, dat er in de eindfase op de wallen is geakkerd. Naast locale factoren als vernatting (door keileem op geringe diepte) kan hieruit worden afgeleid dat de bodem van de veldjes gaandeweg zozeer verarmde, dat men genoodzaakt was niet alleen de grond zwaarder te bemesten, maar uiteindelijk (ook) de wallen in gebruik te nemen als akkerland. Kennelijk bevatte de grond in de wallen wel voldoende voedingsstoffen om een goede oogst te bewerkstelligen. Het in onbruik raken van de celtic fields wordt in verband gebracht met de introductie van de keerploeg in de laatste eeuwen voor het begin van de jaartelling. Hierdoor ontstond de mogelijkheid om elders de meer vruchtbare, maar tevens moeilijker te bewerken, lemige gronden in gebruik te nemen. Het valt overigens te betwijfelen of het celtic field-systeem destijds op de hogere zandgronden het enige akkersysteem is geweest. Daarvoor zijn er teveel gebieden waar wel IJzertijd-bewoning is geconstateerd, maar (nog) geen celtic field. Zo zijn bij de grote opgravingen (in bosgronden) onder esdekken in Overijssel, zoals bij Denekamp en Deventer-Colmschate, geen concrete aanwijzingen aangetroffen voor dit soort akkercomplexen. Hoewel deze constatering een beperkte waarde heeft, ziet het er naar uit dat niet overal op de zandgronden de noodzaak bestond het akkerland systematisch in te richten. Hoewel algemeen wordt aangenomen dat een toename van de bevolking de aanleiding is geweest het akkerland systematischer in te richten én intensiever te bewerken, kan niet worden uitgesloten dat ook het aanwezige bodemtype nog een zekere rol heeft meegespeeld bij de keuze van het landbouwsysteem. Op de rijkere bosgronden (moderpodzolen) kan de intensieve inrichting van het veld - en zeker als er geen sprake was van bevolkingsdruk - minder noodzakelijk zijn geweest dan op de armere, uitgeloopte zandgronden

(vaak veldpodzolen). Veel van de *celtic fields* strekken zich uit in eertijds bewoonde gebieden waar de degeneratie van de bodem feitelijk al werd ingezet ten tijde van de Trechterbekercultuur. Hoewel *celtic fields* in onze tijd gewoonlijk op uitgeloopte podzolbodems voorkomen, heeft onderzoek uitgewezen dat dit het gevolg kan zijn van latere podzoliatie, waarbij door toedoen van de mens een vruchtbare bosbodem is getransformeerd in een minder vruchtbare veldpodzol tijdens en/of na de exploitatie van het *celtic field*. Wanneer dat degeneratie-proces werd ingezet, kan echter van plaats tot plaats verschillen.

Ontdekking

Het kenmerkende dambordpatroon van *celtic fields* kan alleen bij gunstige omstandigheden worden vastgesteld op luchtfoto's, in het veld en eventueel bij opgravingen (direct of indirect). Vóór de jaren zestig waren er in Overijssel geen betrouwbare en concrete vermeldingen voorhanden, dit in tegenstelling tot gebieden als Drenthe (Zeijen) en de Veluwe (Vaassen). Het omvangrijke onderzoek van J.A. Brongers, waarbij veelvuldig gebruik werd gemaakt van luchtfoto's, vormde een belangrijke impuls op dit gebied. Eind jaren zestig verbreedde P.J. Woltering het luchtfoto-onderzoek naar Overijssel, waarbij tientallen 'verdachte terreinen' werden opgespoord. Helaas gaven noch de luchtfoto's, noch de veldcontroles nadien zekerheid over het voorkomen van *celtic fields* in deze provincie. Hierbij dient te worden aangetekend dat het bestuderen van luchtfoto's eigenlijk alleen soelaas biedt als er sprake is van bouwland of niet bebost natuurgebied. In bosgebieden en akkerland dat bedekt is met een esdek, laten sporen van *celtic fields* zich vanuit de lucht niet of nauwelijks traceren. Toen in de afgelopen decennia tijdens grootschalige onderzoeken in Overijssel ook al geen sporen van *celtic fields* werden vastgesteld, vatte de gedachte post, dat zij in dit gebied wel eens zouden kunnen ontbreken. Dit zou zijn verklaring kunnen vinden in het versnipperde, kleinschalige landschap van dit gebied. De twijfel over het al dan niet voorkomen van *celtic fields* in Overijssel werd onlangs verbroken met de ontdekking van zo'n akkercomplex bij Vasse, en wel door de eerste auteur aan de hand van een oudere luchtfoto. Het betreffende *celtic field* strekt zich grotendeels uit in een natuurgebied, gelegen op een eertijds groot, bewoonbaar en bewoond gebied, namelijk het noordelijk deel van de Oost-Twentse stuwwal. Deze ontdekking speelde zich af in het kader van het vervaardigen van een archeologische beleidskaart. Evenals de andere provincies heeft ook Overijssel sinds kort de beschikking over een zogeheten Archeologische Monumenten Kaart (AMK). Een dergelijk overzicht voorziet in de behoefte om bij het ontwikkelen van allerhande plannen meer dan voorheen rekening te houden met de aanwezigheid van oudheidkundige waarden. In dat verband rees (wederom) de vraag of, behoudens enkele aanwijzingen in bouwland in het uiterste noordwesten van Overijssel, ook elders in de provincie *celtic fields* voorkomen. Eerdere onderzoeken hadden hier, zoals gezegd, geen concrete resultaten

opgeleverd. Om meer duidelijkheid te verkrijgen werd besloten om van een aantal potentiële locaties nogmaals alle beschikbare luchtfoto's te bestuderen. Deze exercitie leidde tot een positief resultaat. Aanleiding daartoe vormde een luchtfoto van 21 februari 1945 van de omgeving van Vasse. Deze foto toonde naast verschillende grafheuvels (waaronder inmiddels geëgaliseerde exemplaren) en karrensporen ook de kenmerkende patronen van een celtic field, in hoofdzaak gelegen in een niet ontgonnen deel van de Zuidelijke Vasser heide.

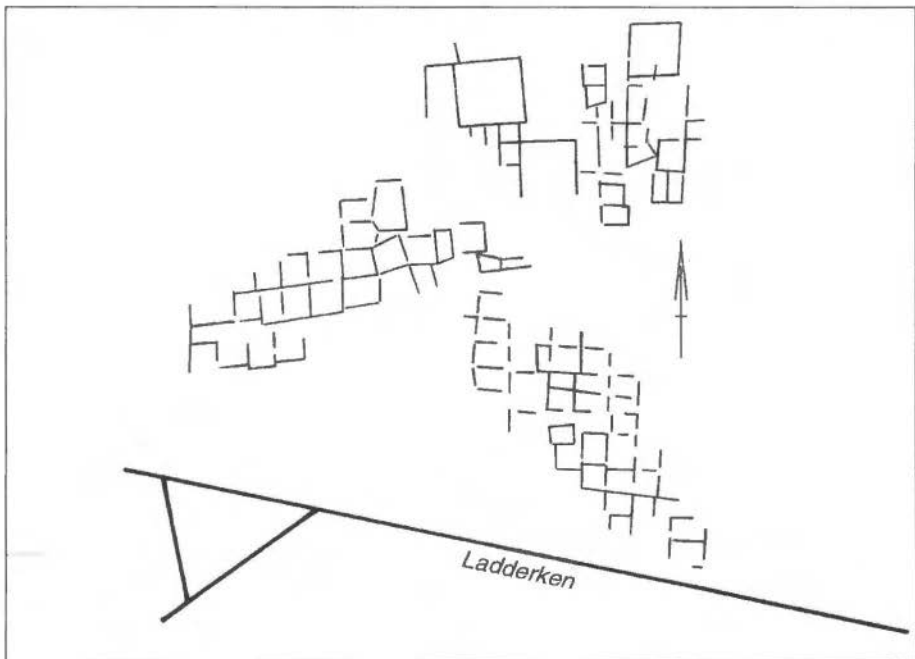
Wallen in de hei

Van het celtic field bij Vasse mag worden verondersteld dat het de van elders bekende ontwikkeling heeft doorgemaakt. Wie het terrein betreedt, zal aanvankelijk enige moeite hebben de wallen te herkennen, maar eenmaal ingewijd in de patronen van de flauwe welvingen, kost het weinig moeite de contouren te onderscheiden.

Op deze luchtfoto van 21 februari 1945 tekenen de wallen van het celtic field zich in de heide af door verschillen in hoogte en bodemgesteldheid. Samen vormen ze een onregelmatig dambordpatroon. Verder zijn hier in de heide enkele bundels karrensporen van onbekende ouderdom zichtbaar.

Het celtic field bezit een langgerekte vorm en is in de heide zelf het duidelijkst zichtbaar. Elders in het terrein worden de wallen enigszins aan het oog onttrokken door bomen en struiken. De bewoners uit de IJzertijd - het gaat per generatie om niet meer dan enkele boerenfamilies - hebben ongetwijfeld in de directe omgeving van het akkerland en woongebied een laatste rustplaats gevonden. Hiervoor komt allereerst het Haarler grafveld in aanmerking, dat eveneens eigendom is van Landschap Overijssel. Dit grafveld, destijds het grootste van geheel Overijssel, omvat thans nog enkele grotere en een aantal kleinere grafheuvels. Het ligt hemelsbreed zo'n 1 km verwijderd van het ontdekte celtic field. Het celtic field van Vasse kan beschouwd worden als een bijzondere ontdekking voor Overijssel. Het is immers zeer de vraag of elders in de provincie nog een vergelijkbaar complex bewaard is gebleven, te meer daar aangenomen mag worden dat in de IJzertijd de noodzaak om het kleinschalige land in Overijssel systematisch in te delen minder groot zal zijn geweest dan elders op

Getekende luchtfoto-interpretatie van een deel van het celtic field bij Vasse langs het Ladderken. Alleen de best herkenbare sporen in het natuurgebied zijn weergegeven.

de grote complexen bewoonbare gronden. Het is echter niet uitgesloten dat elders in de provincie, en dan met name onder de later aangelegde essen – de eeuwenoude akkers die afgedekt zijn met een dikke humeuze laag als gevolg van de bemesting met plaggen - nog sporen van *celtic fields* schuilgaan. In dit verband dringt zich de gedachte op dat het wel eens geen toeval hoeft te zijn, dat juist hier bij Vasse een celtic field is vastgesteld. Immers, in een van de grootste bewoonbare en bewoonde delen van het Overijsselse landschap liggen zowel het grootste grafveld als het enige zekere celtic field. Ze vormen, samen met tal van andere archeologische relictten, de stille getuigen van een ver verleden in een gebied dat in de prehistorie een relatief dichte bevolking moet hebben gekend.

Beheer en ontsluiting

Nu de betekenis van het natuurterrein op de Vasser heide in een geheel ander licht is komen te staan, ligt het voor hand het beheer van het terrein ook af te stemmen op het behoud van de archeologische waarden. Mede met het oog op het vergroten van de zichtbaarheid is het zaak het terrein weer om te zetten in een meer open heideland-schap en het periodiek te laten begrazen door schapen. Dit biedt tevens de mogelijkheid het celtic field te ontsluiten voor een groter publiek. Dat het terrein bij Landschap Overijssel in dat opzicht in goede handen is, behoeft hier geen nader betoog.

BEKENDE BOEKEN UIT DE BIBLIOTHEEK VAN DE OUDHEIDAMER TWENTE (VDI) 2

Dick Taat

Een voorganger van Halma is Menisonis Alting :

Zijn werk: *Notitia Germaniae inferioris antiquae, Amstelredami, 1697 -1701*, bestaat uit 2 delen in een band.

Dit in het Latijn geschreven werk bevat beschrijvingen van vele aardrijkskundige begrippen: steden, bisdommen, landstreken, adellijke bezittingen, rivieren, heuvels en andere plaatsen. Vaak zijn de benamingen nu nog zoals rond 1700. En de feiten liegen er ook niet om. De oudste geschiedschrijvers waren van mening, dat alles ten noorden van de grote rivieren tot 'Frisia' behoorde. Vanuit Vlaanderen gezien niet geheel onlogisch. Maar voor de 'Hollanders' duidelijk anders. Houve, Beka, Heda, Hoofd, Aitzema, Brandt, Picard en zelfs Tacitus worden geciteerd en verder verklaard. Voor latinisten zijn de teksten aardige opgaven om te vertalen. Dat deed ook François Halma. (zie het vorige Inschrien). Veel wordt door Halma in wel te verstaan Nederlands overgenomen. Vooral gegevens over Salland, Twente, Drente zijn interessant. Soms erg simpel : Isalland (het eerste), Tuente (het tweede) en Drente (het derde landschap), maar de overstelpende hoeveelheid details maken deze boeken zeer waardevol. Het Graafschap Twente staat gelijk aan *Commitatus Gore* (Goor !), de rivieren *Reccla* en *Vecta* zijn de grenzen van ons gewest. In ons volkslied (dat van Van Deirse) zijn het de Dinkel en de Regge. Enschede, ook Anze, of Enze genoemd ligt van het westen gezien 'enigszins ter rechter hand af'. Thelden en Thriene staan op de kaart. En ook de tempel van Tynfana, het legendarische koepeltje op de Tankenberg, al bij Tacitus vermeld. De verklaring voor de Tubanten herbergt een paar leuke trekjes. Bentheim en Twenthe hebben dezelfde letters in het midden. Dat zit ook in Bentelo, Bentlage. Zo ontstaat de verklaring voor het woord 'Tubanten'. Dat is van tho bande of to bende. Een bende is een 'loslopende hoop volk'. Nu, dat weten we dan!

Alting gaf zich de moeite om van elke plaats het belangrijkste te vermelden. Een ware kunst om in kort bestek de wetenswaardigheden van eind zeventiende eeuw in encyclopedische vorm te laten verschijnen. Voorwaar een kostbare 'oude druk'. Zaken, die elders ver te zoeken zijn, of geheel verloren zijn gegaan, bleven hier bewaard.

XXXIV. T U E N T A.

T*ransifalanae* Diocæseos Pars Secunda est , ordine ad Primam & Tertiam , vernaculo vocabulo T W E N T E dicta quasi **Tweede Deel**. Iisdem haut dubie artibus Episcopo Trajectino quæsita , quibus passim reliqua ; Licet de eo monumenta non existant. Antiquissimam autem esse *Trajectinorum* possessionem in T U E N T A , Litteræ foundationis Cœnobii Benedictini in **Hohozst** satis manifestè produnt , datæ anno CIO VI. Plures principiò habuit Comites , uti & Pagi plerique omnes. Præcipuus fuit **de Gore** / qui Ecclesiæ *Trajectinæ* Liber Feudalis & Signifer vocatur , in Vetusto Vassorum Catalogo. Cujus supra omnes fuit auctoritas , uti Covordiensis in *Trenta*. Saltem sub Henrico IV. Imper. Godescalco Comiti in omnem *Thuentam* , id est , **Gore** fuit potestas. Sub Balduino Episcopo etiam Covordiensis fratres Rudolfum & Folkardum , genitos sorore Rodolphi Gorenfis Comitis , Domini Advocati , Signiferi [hisce enim appellationibus promiscuè utebantur] aliquid Dicionis in T U E N T A possedisse , Author est Anonymus Membranæ Trajectinæ Scriptor : Et quidem Majorem ad *Vechtam* & *Recclam* ; Minorem in *Anze* vel *Enze*.

Trenta amplitudine longè minor est , ingenio soli ferè par , sed cultû potior. Terminatur à Septentrionibus & Ortu , *Benthemienfi* Comitatu ; A Meridie *Zutfaniensi* , & Diocæseos *Monasteriensis* parte ; Ab Occidente *Transifalanae* Parte Primâ , cui *Salanae* seu *Salandiæ* nomen præcipuum.

MIJMERINGEN OVER HET THEMA 'WATER'

H. Reynders

In het januari-nummer van 't Inschrien deelde de redactie het voornemen mede om de jaargang 2001 te wijden aan het thema 'water', dat als een rode draad in alle nummers aanwezig zal zijn. Verteld werd welke onderwerpen in elke aflevering aan de orde zullen komen in het kader van het thema 'oppervlaktewater'. Overziet men de genoemde onderwerpen dan zullen de revue passeren: waterbeheer, lozing afvalwater, verwerking van industrieel watergebruik en ons water in relatie met gezondheidszorg. Aan het einde van de inleiding besluit de redactie met de vraag, of er ideeën leven onder lezers over het thema en zo ja of men dan contact wil opnemen met de eindredacteur.

Die vraag aan de lezers houdt een uitdaging in, waarop eigenlijk vele tientallen reacties zouden moeten worden verwacht. Elk mens wordt toch dagelijks geconfronteerd met tal van aspecten van het item 'water', ja zonder water is geen leven denkbaar en dus ook geen samenleving met alles wat daarmee samenhangt. Mens en dier bestaan voor het overgrote deel uit water, terwijl transport nauwelijks denkbaar is zonder water. Daarbij moet de lezer zich (hier) distantiëren van het item 'oppervlaktewater', daar bedoeld is water als medium in drie fasen: vloeibaar, vast en gasvormig. In de biologie wordt bijna alles getransporteerd via vochtstromen, waarbij de wanden van de daarvoor aanwezige buizenstelsels grotendeels ook uit water bestaan. Energie-opwekking en gebruik is nauwelijks voorstelbaar zonder water, waarbij bijvoorbeeld turbines door stoom worden aangedreven en bij verbranding water vrij komt. Dit laatste zowel in de natuur als in de industrie. Gezien de twee-eenheid biologie en techniek, waarbij het leven (water) zich alom afspiegelt in technische toepassingen, kan het haast niet anders of onze lezers staan te trappelen om minimaal hun lofzangen aan te heffen op het gekozen thema 'water' of de aandacht te vestigen op watervoorzieningen of fenomenen die het waard zijn om (in historisch perspectief) de aandacht op te eisen.

De bovenstaande ontboezeming zou de redactie een zaligheidsbeleving doen krijgen bij het vooruitzicht op vele ingezonden bijdragen van lezers. De realiteit echter is, dat een periodiek meestal wordt volgeschreven door dezelfde auteurs (als taak, omdat ze denken iets te moeten uitdragen, e.d.), met daarnaast elke keer een enkeling die de moed opbrengt om ook iets te schrijven (al of niet op verzoek). Een periodiek drijft helaas veelal slechts op een handjevol personen, die steeds weer hun fantasie of creativiteit moeten 'oppeppen' om de eerstvolgende uitgave interessant en leesbaar te laten verschijnen. Daarbij moet tevens als criterium gelden dat het gebodene divers is

om elk wat wils te bieden. Toch moet het mogelijk zijn om items aan te dragen over een bepaald thema, waaruit lezers een keus kunnen maken om, al is het eenmalig, óók eens een bijdrage te leveren aan een periodiek dat tracht belangstelling en ook participatie te kweken voor een aandachtsgebied als ons cultureel historisch erfgoed. Op gevaar af dat de opsomming verre van volledig zal zijn, wordt hier een aantal items genoemd van het thema 'water'. Gaan we terug in de historie, dan komen onderwerpen als blekerijen en visserijen in het vizier, waaraan nauw geliëerd zijn de vroegere wasserijen en niet te vergeten de verguisde wasdag op maandag. Deze opsomming kan ad libitum worden uitgebreid, waarbij onderwerpen als ijskelders en 'gebrande wateren' zeker ook aan de orde kunnen komen. Het industriële gebruik van water is dan nog niet eens aan de orde geweest. Laat ik een kleine aanzet geven om duidelijk te maken, dat ook een korte mededeling of beschrijving al kan bijdragen om belangstelling te wekken. De confrontatie met één bepaald aspect kan dan de interesse opwekken om zich nader te oriënteren of desnoods om de pen op te nemen om een schrijver aan te vullen of positief te corrigeren.

Genoemd werd 'ijskelders' als item. Wist u dat er in Twente (nog) drie geregistreerde en monumentwaardige ijskelders zijn? Deze bevinden zich op de landgoederen Twickel, het Weldam en het Nijenhuis. Het moet interessant zijn om kennis te nemen van de bouw en constructie van dergelijke ijskelders, zeker in vergelijking met de moderne diepvrieskisten en pakhuizen. Daarnaast is het aardig om zich te verdiepen in de vraag waarom die kelders werden ingericht? Op zich is die vraag niet zo moeilijk te beantwoorden, want bederf van voedingsmiddelen is van alle tijden. Daarnaast werden dranken gekoeld, speciaal in de zomer, terwijl ijs op medisch voorschrift diende als compres. Tijdens de opgravingen van het Huys Hengelo (1995) werden zeer vele schelpen gevonden van mosselen en oesters. Die kunnen het oosten van ons land slechts hebben bereikt door koeling tijdens vervoer, terwijl bij aankomst dat zeebanket bewaard moest worden in een ijskelder, welke zeker bij die havezate aanwezig moet zijn geweest. Het zagen van het ijs, het vervoer, de conservering, etc. zijn alle onderwerpen die interessant zijn, terwijl het ijs slechts winbaar was bij oppervlaktewater.

Een ander onderwerp dat hier slechts wordt aangestipt, is het gebruik of de aanwezigheid van blekershuisjes bij voormalige bleken. Het enige blekershuisje in Twente dat nu nog bestaat, is dat te Losser. Dat is nog te zien dankzij de Stichting 'De Dorpsbleek te Losser': een blijvend monument. Helaas werd het bouwvallige blekershuisje te Hengelo aan de Marskant afgebroken in de negentiger jaren van de afgelopen eeuw. Er voor in de plaats kwam (slechts) een parkeerterreintje! Over prioriteit gesproken.

Moge het bovenstaande leiden tot vele reacties: de redactie zal er dankbaar voor zijn.

Boekennieuws

BOEKAANKONDIGING

SINT-PETERSBURG - STAD VAN HOLLANDSE KOOPLIEDEN

Hollandse kooplieden speurden letterlijk in alle windstreken naar handel en commerciële mogelijkheden.

In het verlengde van activiteiten rond de Oostzee en gestimuleerd door het verblijf van de latere tsaar Peter de Grote in Nederland, speelden Nederlandse koopmansgeest en vakmanschap een belangrijke rol bij de bouw en ontwikkeling van Sint-Petersburg. Deze tsaristische hoofdstad groeide uit tot één van de meest fascinerende steden ter wereld.

Naamsveranderingen (Petrograd, Leningrad) bleken slechts tijdelijk. De auteur volgt de vele Nederlanders die in Sint-Petersburg het geluk zochten; hij wist de hand te leggen op zeldzaam beeldmateriaal, deels uit particuliere collecties.

J. Hosmar, 'Sint Petersburg', ISBN 90 288 2677 7, prijs f 37,50
Voorjaar 2001

BOEKBESPREKINGEN

OVERIJSSELAARS GEZOCHT. GIDS VOOR STAMBOOMONDERZOEK IN OVERIJSSEL EN FLEVOLAND

Stamboomonderzoek of genealogie mag zich de laatste jaren in een grote belangstelling verheugen. Vaak vormt een onderzoekje naar de eigen familie de basis voor een bredere historische belangstelling en leert men de geschiedenis van dorp, stad of streek kennen. Onderzoekers in Overijssel moesten tot voor kort terugvallen op een summier boekwerkje 'Bronnen voor genealogisch onderzoek in het Rijksarchief in Overijssel' door drs. Jan ten Hove, genealogisch correspondent van het Rijksarchief. Het betrof hier een overzicht van bronnen voor genealogisch onderzoek in Overijssel.

Van de hand van dezelfde auteur verscheen vorig jaar een veel uitgebreider handboek, 'Overijsselaars gezocht. Gids voor stamboomonderzoek in Overijssel en Flevoland'.

Na een inleidend hoofdstuk over diverse vormen van onderzoek, archiefbewaarplaatsen in Overijssel en genealogie en internet, wordt u in de hoofdstukken 2 en 3 wegwijs gemaakt in het handwerk van het genealogisch onderzoek voor en na circa 1800. De daaropvolgende hoofdstukken helpen de genealoog met het optuigen van zijn 'kale stamboom'. U krijgt een beeld van de samenleving waarin uw voorouders woonden, wat belangrijke bestaansmiddelen waren, hoe het onderwijs en de rechtspraak geregeld waren, de positie van de kerk wordt beschreven etc. Steeds wordt uit het rijke scala aan secundaire bronnen - bijvoorbeeld rechterlijke, notariële, kerkelijke en militaire archieven, huisarchieven, archieven van bedrijven, landbouworganisaties en marken, kranten - die informatie geselecteerd die van belang is voor de genealogische onderzoekspraktijk.

Uit kerkelijke archieven kunnen bijvoorbeeld 'visitatieverslagen' en diaconiefondsen waardevol genealogisch materiaal opleveren, terwijl in markenarchieven namen van voorouders te vinden zijn die als gewaarde boer een rol speelden in het bestuur van de marke of als keuter gebruik mochten maken van de woeste gronden. En speciaal hoofdstuk is tenslotte gewijd aan genealogische bronnen uit de nog jonge provincie Flevoland. Een adressenlijst en een index op trefwoorden sluiten het boek af.

Een boek dat een gids beoogd te zijn, valt of staat met de praktische bruikbaarheid. In 'Overijsselaars gezocht' is dit aspect bijzonder goed verzorgd. Zeer verhelderend werken de vele kaders met 'voorbeeldonderzoekjes' waarin de behandelde bronnen en de gehanteerde onderzoeksmethoden worden toegelicht. Talloze met zorg geselecteerde foto's ondersteunen en verlevendigen de tekst. Al met al krijgt de lezer bovendien een goed beeld van de Overijsselse samenleving in vroeger eeuwen. Aan 'Overijsselaars gezocht' werkten vele specialisten mee.

Het boek kwam tot stand door samenwerking tussen het Rijksarchief in Overijssel en het Centraal Bureau voor Genealogie. Het maakt deel uit van een landelijke reeks.

A.L.A. W.

J. ten Hove (red.), 'Overijsselaars gezocht. Gids voor stamboomonderzoek in Overijssel en Flevoland' (Zwolle/Den Haag 1999) ISBN 9058020088 of 9072306309. Prijs: f 39.-

VAN HOËVELL - VAN HÖVELL

In de rij van Oost-Nederlandse/West-Duitse genealogieën schaart zich sinds 1999 een indrukwekkend familieboek over een adellijk geslacht, dat - bij name bekend sinds 1211 - een flinke rol heeft gespeeld in de geschiedenis van de streek. Maar evenzeer daarbuiten. Tot het schrijven van een echte 'recensie', zoals gevraagd, voel ik me bepaald niet bevoegd. Beter is een korte beschrijving van de inhoud, waarbij het element 'beoordeling' meer een weergave is van eigen indruk, belangstelling en enthousiasme. Want van enthousiasme was beslist in stijgende mate sprake bij het doornemen (dat is iets anders dan echt 'lezen') van het boek.

Zoals het rechtgeaarde genealogen betaamt begint de auteur met het zoeken naar de wortels van zijn familie, en wel zover mogelijk terug in de tijd. In de HISTORISCHE INLEIDING ontmoeten we de eerste naamdrager en wel in 1211: Johannes de Huovelo, in de omgeving van Vreden.

Vanaf de 14de eeuw is een buurtschap Hovelo bekend, "een gebied dat zijn naam zeer waarschijnlijk te danken heeft aan zijn ontginners, leden van onze familie" (p. 9). Dezelfde bewering wordt ook gedaan op p. 29. Hier kan een tegenstrijdigheid in zitten met een bewering op p. 7 (noot 12): "Van Hovello betekent namelijk een hof (hoeve of curtis), liggende bij een bosrijk gebied". In dat geval heeft dan het geslacht de naam aan de streek ontleend.

Middels een uitgebreide redenering komt de auteur tot de slotsom, dat een nog bestaand erve Boing(hof) deze hoeve moet zijn geweest en dus stamzetel van zijn familie kan zijn, zonder dat de namen met elkaar verband houden. Eigenlijk zou dus de allereerste ontginner, kolonist (?) ter plaatse, en naamgever van het erve, de 'boyo' d.i. 'bouwman, bewoner' (aldus de auteur op p. 30) de oudste voorvader-in-de-streek zijn van de Van Höevells. En waar die dan weer vandaan kwam....?

Wat betreft het wapen, 'in goud drie zwarte schaaftbeitels, gaffelvormig geplaatst', zoals de officiële omschrijving luidt (p. 6) moet, gezien de bovengenoemde naamsafleiding, op de klank af zijn ontstaan: een 'hovel' (Nederduits) of 'hobel' (Hoogduits) is een schaaft en hier is, als 'deel voor het geheel' (pars pro toto) het ijzeren schaaftblad of -mes gekozen als wapensymbool. 'Heuvels', zoals oudere omschrijvingen wel aangeven, zijn het in elk geval niet.

De HISTORISCHE INLEIDING loopt verder in "vogelvlucht" door de familiegeschiedenis heen, en daarmee door de geschiedenis van een groot deel van wat thans 'Euregio' heet. En de namen Van H. tot Westerflier, tot Hoicking en tot Nijenhuis illustreren duidelijk de innige band met Twente, ook al is geen van deze drie Twentse havezaten thans meer in bezit van de familie.

Verder komen ze voor als heer tot Hovel en Dam, Olidam, Kevelham, Heeckeren, alle huizen rond Goor gelegen, en tevens nog van enkele huizen in Overijssel, de Gelderse Achterhoek en Duitsland. Het laat tevens zien, hoe uitgebreid de familie uiteindelijk werd, verdeeld over enkele takken. Geen betere illustratie hiervan dan de familiefoto uit 1976 (p. 24) van de takken Nijenhuis, Gnadenthal, Wezeveld en Joppe, genomen bij het huis Hasselholt in Zuid Limburg, woonhuis van de auteur.

Met de vestiging van Bernardus van Hovele in Goor begint het Twentse gedeelte van de familiegeschiedenis (p. 9). Het voert te ver, om alles na te gaan. De genealogieën (p. 27-226) spreken voor zichzelf. Wat er wel over kan worden gezegd, is dat het geen dorre opsommingen zijn van opeenvolgende personen of gezinnen, maar dat elke persoon, waar dat mogelijk is, voor het voetlicht komt met uitgebreide persoonlijke gegevens, zijn of haar posities en/of daden.

Bij dat alles doet de auteur geheel recht aan het door hem gestelde in de verantwoording: "...het enige wat wij willen aanbieden is een vlot en tevens wetenschappelijk verantwoord familieboek, plezierig om te lezen en toch ook interessant voor hen die iets meer willen weten over de diverse Hoveles, Hoevells en Hövells, over hun loopbaan en ambten, over hun familieleven, over hun fortuin of juist het gebrek daaraan enz." En wat het voor de geschiedenisminnaar belangrijk maakt, is het notenpakket aan het eind van elk onderdeel, of hoofdstuk zo men wil. Die noten zijn zeer talrijk en vooral erg uitgebreid. Ze bevatten een schat aan informatie en wetenswaardigheden over het hele uitgebreide gebied waar de Van Hoevells ooit opereerden. Minder fraaie, edel-adellijke zaken worden niet geschuwd. Zoals buitenechtelijke verhoudingen, huwelijken beneden stand of trieste geschiedenissen, zoals van ene Anacharsis Cloots, oom van de vrouw van Arnold van Hövell, die in 1794 onder de guillotine stierf. Of het fraaie taalgebruik van twee broers Van Hövell op het huis Wezeveld, die niet met hun stiefvader over weg konden; de ene noemt hem tegenover zijn broer een 'lamme beroerling', even later komt de derde en noemt hem een 'beroerde lamme-ling'. Heel veel belevenissen tekenen de opgevoerde personen door alle eeuwen heen als mensen van hun tijd, met alle wel en wee dat te verwachten is, in vrede en oorlogstijd, in voor- en in tegenspoed.

Tenslotte wordt in 'Bijlagen' een groot aantal stukken, grote en kleine, uitvoerig en woordelijk weergegeven. Na een lijst van afkortingen, een verklarende woordenlijst en uitvoerige bronvermelding volgt de index op persoons- en familienamen, waarbij het zoeken in tekst en noten wordt vergemakkelijkt doordat de in noten genoemde namen van een sterretje zijn voorzien. En dan nog een lijst van intekenaren, gevolgd door een verontschuldiging bij voorbaat: mochten er onvolkomenheden in het boek te vinden zijn, bedenk dan dat zelfs "Homerus wel eens een suffig ogenbik had".

Al met al hebben we hier een boek voor ons, dat eigenlijk in geen streekboekery van Twentse heemkundigen, streekgeschiedenis-beoefenaren en genealogen zou moeten ontbreken. De auteur heeft een werkelijk indrukwekkend werk geleverd!

H.H.

J.G.F.M.G. baron van Hövell tot Westerfliet,
 'Van Hoëvell - Van Hövell, Genealogie van een riddermatig geslacht'.
 Uitg. Canaletto/Repro Holland, 1999
 ISBN 90 6469 742 6.

TIJD-OPNAME

Een gedenkboek is een boek, waarin wordt teruggezien op een gebeurtenis of op een periode die afgesloten is. Vooral betrokkenen kunnen daarin terugvinden wat zich tijdens die gebeurtenis of in die periode heeft afgespeeld. Tijd-opname is zo'n boek. Het moment waarop de behoefte eraan in beeld kwam, was de oprichting op 15 mei 1996 van de H.E.S. / O.C.T., oftewel de Hogeschool Edith Stein / Onderwijscentrum Twente. Een interconfessionele Twentse Pabo, (de H.E.S. was een katholieke Pabo) met deelname van de Christelijke Hogeschool Windesheim, de grote protestants-christelijke hogeschool in Zwolle. Daarmee kwam een einde aan de herkenbaarheid van de Pabo te Hengelo als openbaar opleidingsinstituut voor leraren.

De geschiedenis begint bij de onderwijzersopleiding in Hengelo: de Rijks-normaallessen, later Rijksnormaalschool, opgericht in 1904 en in 1924 omgezet in de Rijkskweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen. In 1968 (uitvoering van de Mammoetwet) kreeg de school een Havo-top (4de en 5de klas) en werd de naam gewijzigd in 'Rijks Pedagogische Academie Twente', met dag- en (drukbezochte) avondopleidingen. De leerlingen heetten in 't vervolg 'studenten'; zij werden niet meer tot onderwijzer maar tot leraar opgeleid. Economische problemen (teruglopend aantal studenten, stagnerende werkgelegenheid) hadden in 1984 een fusie met de Neutraal-Bijzondere Opleidingsschool voor Kleuterleidsters (K.O.), tot Rijks-Pabo (Pedagogische Academie voor Basisonderwijs) tot gevolg en een verhuizing van de K.O. van Enschede naar Hengelo. De Kleuterkweek had voordien uiteraard haar eigen ontwikkeling doorgemaakt die ook beschreven wordt. Begin 1986 gaat de Rijks-Pabo geruisloos over in de Gemeentelijke Pabo-Hengelo. Dit ter voorbereiding op een nieuwe reddingsactie in 1988 wanneer deze Pabo deel gaat uitmaken van een cluster van zes H.B.O.-opleidingen in Enschede. Onder de naam Hogeschool Oost-Nederland

(H.O.N.) sector Onderwijsopleidingen is de Pabo voorlopig weer even uit de zorgen. In die tussentijd is er ook inhoudelijk het een en ander aan de lesprogramma's gewijzigd. Minister Deetman wil weten hoe het staat met de kwaliteit van het onderwijs op de Pabo's omdat hij daarover negatieve berichten van de inspecteurs ontvangt. Op 1 januari 1988 wordt de naam H.O.N. gewijzigd in H.E., Hogeschool Enschede; de Pabo wordt 'sectie Lerarenopleiding Basisonderwijs'. Een jaar later gaat deze opleiding samenwerken met de I.M.O.A., de 'Stichting Innovatieprojecten t.b.v. Etnische Minderheden op het Snijvlak van Onderwijs en Arbeidsmarkt'. Dit project, dat behalve in Twente ook loopt in Amsterdam en Den Haag, moet 600 allochtone studenten aan een baan helpen in het basisonderwijs. In september 1990 verhuist de Pabo naar Enschede. In september 1992 start daar een cursusjaar ter voorbereiding op een dagopleiding tot leraar Engels, economie en wiskunde. Intussen blijft de kritiek op de opleiding voortduren. Taal en rekenen zijn onvoldoende. De achterstand blijkt echter ingehaald op het moment van opname van de katholieke Pabo Edith Stein, inmiddels Hogeschool Edith Stein genoemd binnen de Hogeschool Enschede, met het doel de pedagogische sector te versterken. Dat gaat niet zomaar, de identiteitsproblemen zijn moeilijk op te lossen, temeer daar de katholieke Pabo haar naam niet wil prijsgeven. Toch weet men tot een werkbare situatie te komen, zodat op 15 mei 1996 (rekening houdend met een overgangperiode van 4 jaren) de H.E.S. / O.C.T. officieel van start kan gaan.

Het bovenstaande maar dan uitgebreid, en nog heel veel andere informatie over de ontwikkeling van de opleiding van de leraren, die onze kinderen en kleinkinderen onder hun hoede hebben (gehad), valt te lezen in dit gedenkboek. Van alle veranderingen wordt je alleen bij het lezen al moe, dan valt te begrijpen hoe het de leiding van de betrokken instituten is vergaan. Het lezen is toch al niet eenvoudig, omdat je struikelt over de afkortingen. Maar daar kunnen de schrijvers niets aan doen. Zij hebben de betekenis elke eerste keer keurig aangegeven en wat je weer vergeten bent kun je nazoeken in de twee-en-een-halve pagina verklaringen achterin het boek, maar toch. Dit stukje onderwijsgeschiedenis is interessant voor de liefhebber, en leuk voor de insider, vooral omdat het vol staat met foto's en documenten van voor velen herkenbare personen en situaties. Het is aanwezig in de bibliotheek van het VDI.

M. P.v.S.

Tijd-Opname - De jeugd als toekomst

Flitsen uit de historie van de Openbare en Neutraal-Bijzondere onderwijsopleidingen in Twente.

Fake Wimmehove (mede-auteurs: Aak Blom, Ton Spapens en Leo Vierhout)

(Hengelo, 1999)

AANWINSTEN BIBLIOTHEEK VAN DEINSE INSTITUUT

Haarle's hang naar eigenheid. Sporen in het zand ten westen van de Sallandse Heuvelrug.

Wim Cappers, (Stichting Marke Haarle, 1997)

Signatuur: D7 C15 h

In nen Anvaank. Twee verhaaln vuurofgaon duur beeldweark van Rembrandt Harmenszoon van Rijn

Gerrit Klaassen, De Oare útjouwerij, (Enschede, 1999)

Signatuur: G4 K43 i

Van Alns wat in 't plat

L.G.J. Hagedoorn, Hagedoorn Stichting, (Rijswijk, 1999)

Signatuur: G4 H15 v

Het stond in de krant: 100 jaar Goorse geschiedenis

Stichting Goors historie, (Goor, 2000)

Signatuur: D7 G55

Mgr. H.J. Koopmans (1876-1946). Herinneringen aan een bewogen priester uit Twente.

Martin Paus, (Hengelo, 2000)

Signatuur: B6 P23 k

Maria ad Fontes Ootmarsum. Zusters van O.L. Vrouwe van Amersfoort 150 jaar

Ben Morshuis (Ootmarsum, 2000)

Signatuur: B6 M81 m

Onze vergeten bevrijders. Een onderzoek naar de verrichtingen van de Engelse en de Canadese troepen in Oost-Nederland maart-april 1945

Hans J.A.G. Pol, m.m.v. H.M. Troelstra en Sjoerd S.G. Groot.

Stichting Oald Hengel (Hengelo, 2000)

Signatuur: D7 P63

St. Vitus in Willebadessen

Dirk Strohmann (Westfälische Heimatbund, 1999)

Signatuur: F1 W55 k86

Haus Steinfurt und die Loretokapelle in Drensteinfurt

Markus Kamps (Westfälische Heimatbund, 1999)

Signatuur: F1 W55 k87

De discipline van het dagelijks leven. Bijdragen voor Ton Dekker over orale cultuur, feestcultuur en de historiografie van de volkskunde.

John Helsloot; Theo Meder en Carla Wijers. SUN/Meertens Instituut
(Nijmegen/Amsterdam, 1999)
Signatuur: E1 B94 1999 2/3

Die Fürstliche Bibliothek zu Corvey

Serie: Westfälische Kunststätten, 71
Günter Tiggesbäumker, Westfälischer Heimatbund, (Münster, 1994)
Signatuur: F1 W55 h 73

Gemen

Serie: Westfälische Kunststätten, 69
Ursula Brebaum und Ulrich Reinke, Westfälischer Heimatbund, (Münster, 1993)
Signatuur: F1 W55 h 69

Die Clemenskirche in Münster

Serie: Westfälische Kunststätten, 70
Karl Noehles, Westfälischer Heimatbund, (Münster, 1994)
Signatuur: F1 W55 k 70

Rietberg: ehemalige Grafreichtstadt an der Ems

Serie: Westfälische Kunststätten, 67
Manfred Beine en Käthe Herbort, Westfälischer Heimatbund, (Münster, 1992)
Signatuur: F1 W55 k 67

Das Schloß zu Münster

Serie: Westfälische Kunststätten, 65
Birgitta Ringbeck, Westfälischer Heimatbund, (Münster, 1993)
Signatuur: F1 W55 k 67

Museum Bronbeck Arnhem

W.R. van der Weide ('s Hertogenbosch, z.j.)
Signatuur: D7 B88 m

De brug over het Zuiderspoor, 1931-1994

Tentoonstelling 11 juni t/m 16 juli 1994
Gemeentearchief (Enschede, 1994)

Holzschuhe und Holzschuhmacherhandwerk im westlichen Münsterland

Ein Beitrag zur Geschichte und Volkskunde des westfälischen Handwerks
Bernard Büld, Inaugural-Dissertation Münster 1980, Heimatverein Vreden
Signatuur: F3 B93 h

We zijn net zo thuis in de buurt als u

De Rabobank is een bank met een idee. Het idee dat je samen sterk bent. De Rabobank heeft als geen ander een traditie van samenwerken en bouwen aan relaties. Het is een bank van mensen vóór mensen.

Dat merkt u al snel in het persoonlijke contact. Elke Rabobank staat midden in de samenleving. Daarom zijn we vaak betrokken bij activiteiten in het bedrijfsleven, verenigingen en scholen. We weten wat er leeft, ook als het niet om bankzaken gaat. Kortom, we zijn een bank die net zo thuis is in de buurt als u.

Rabobank

ANTIQUARIAAT GALERIJ REZA

MODERNE KUNST EN
OUDE BOEKEN
BOEKENZOEKDIENST

KORTESTRAAT 2
T/O ZOUTMUSEUM
POSTBUS 9 - 7490 AA DELDEN
TEL.: 074 - 3764792
GEOPEND:
DI/WO/DO: 14-18
VR: 12-21
ZA: 10-17 UUR

ENSINK ANTIK

*Meubelen 18e + 19e eeuw
Inkoop - verkoop - taxatie*

*Oldenzaalsestraat 31-33
7551 KN Hengelo
Tel. 074-2428744*

boekhandel

Sinds 1868

Broekhuis

www.boekhandelbroekhuis.nl

*Algemene en
Wetenschappelijke Boeken
en Tijdschriften*

*Kantoorartikelen en
Schrijfwaren*

*School- en Studietoeken
Multimedia*

Broekhuis HENGELO

Enschedeestraat 19 Telefoon (074) 2910267 Fax (074) 2913892
E-mail: info@boekhandelbroekhuis.nl

Broekhuis Studie Boeken

Esrein 51 Telefoon (074) 2594270 Fax (074) 2568837
E-mail: info@broekhuis-studieboeken.nl

Broekhuis ENSCHEDE

Marktsstraat 12 Telefoon (053) 4325210 Fax (053) 4340550
E-mail: enschede@boekhandelbroekhuis.nl

Campus BOEKHANDEL

UT Drienerburght Telefoon (053) 4892414 Fax (053) 4327229
E-mail: info@campusboekhandel.nl

Hilarius Broekhuis ALMELO

Koornmarkt 24 Telefoon (0546) 456717 Fax (0546) 811831
E-mail: info@hilariusbroekhuis.nl

Libris

HUIZE HÖLTERHOF

Hölterhofweg 325
7534 PT Enschede
Tel. 053 - 4611306

Huize Hölterhof, moeilijk te vinden.....
Een openbaring om te ontdekken!

Van november t/m april:
diners-koffietafels
recepties-familieeünies enz.

Van mei t/m oktober:
55-plus vakantieweken.

Vraagt folder en programma

A. Bonzet

SPECIALAAL BOEKBINDERIJ

DE OSSENBOER 44 - ENSCHEDE

tel. 053 - 4314069

**OOK UW BINDWERK
IS BIJ ONS WELKOM**
wij zijn een niet te grote
binderij waar kwaliteit
en service nog
mogelijk is

*Gespecialiseerde handboekbinderij
voor particuliere- en rijksopdrachten
Levering franco door geheel Nederland
Kleine tot grote oplagen - speciale opdrachten*